

Teksti: TONI PIISPANEN, KARI KOIVUMÄKI

Erityisliikunnanohjaaja- järjestelmän synty – laadukasta liikuntaa jo yli 25 vuoden ajan

Suomen kunnissa on noin sata päätoimista erityisliikunnanohjaajaa. Ohjaajista muodostuva järjestelmä on ainutlaatuinen ja kysyntää mallintamiselle riittää ympäri maailmaa.

Kuva: ELLI KNUUTILA

Suomessa vallitseva käytäntö on pitkällisen ja monitasoisen kehityksen tulos. Prosessi pohjautui liikuntatutkimuksen tuomaan tietoon, liikuntakulttuurin ja -politiikan analyysiin sekä liikuntahallinnon verkostoitumiseen. Ratkaiseva askel otettiin vuonna 1984, kun opetusministeriössä valmisteltu liikuntalain muutos mahdollisti erityisliikunnan ohjaajien palkkaamisen kuntiin.

Ohjattu erityisliikunta käynnistyi Suomessa paljolti Liikuntatieteellisen Seuran (LTS) vauhdittama. Seura järjesti ensimmäisen kansallisen erityisliikunnan seminaarin jo vuonna 1969. Ohjaajille suunnattuja koulutusseminaareja järjestettiin lisäksi vuosina 1973–1975.

Vuonna 1976 seura käynnisti Jyväskylässä, Hyvinkäällä ja Mäntsälässä kunnallisen kokeiluprojektin erityisryhmien liikunnan kehittämiseksi. Rahoittajina toimivat opetusministeriö (nykyisin opetus- ja kulttuuriministeriö), lääkintöhallitus ja sosiaalihuolto (nykyisin Terveyden ja hyvinvoinnin laitos THL) sekä Kansaneläkelaitos. Kolmivuotisen kokeilun tarkoituksena oli kehittää toimintamallit erityisryhmien liikunnan järjestämiseksi erikokoisilla paikkakunnilla. Hankekunnissa toimi tuolloin 28 liikuntaryhmää vammaisille, pitkäaikaissairaille ja iäkkäille ihmisille. Ryhmissä oli mukana noin 400 osanottajaa.

Suosittukset erityisliikunnan kehittämiseksi koottiin projektin loppuraporttiin (Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu nro 74, Helsinki). Siinä katsottiin, että ministeriön tuli asettaa komitea valmistelemaan erityisliikunnalle kehittämisohjelma.

Samaan aikaan liikuntalakikomitea valmisteli lii-

kuntalakia, joka tuli voimaan vuoden 1980 alussa. Myös liikuntalakikomitea ehdotti, että erityisryhmien liikunnan alueelle tulisi perustaa oma komitea tai toimikunta. Opetusministeriö toimi näiden ehdotusten mukaisesti ja asetti professori **Eino Heikkisen** johdolla toimineen erityisryhmien liikuntatoimikunnan vuosiksi 1980–1981.

”Erityisryhmien liikuntatoimikunnan mietinnöstä” (Komiteanmietintö 1981:44, OPM 1981) tuli opetusministeriön ja koko valtionhallinnon kehittämisohjelma erityisliikunnan alueella. Toimikunta teki myös kansainvälistä vertailua. Se selvitti neljän muun Euroopan maan (Ruotsi, Norja, Saksan Demokraattinen Tasavalta ja Saksan Liittotasavalta) erityisliikunnan organisointitavat ja veti niistä johtopäätöksiä Suomessa tehtävälle kehittämistyölle.

Toimikunnan mietinnössä ehdotettiin, että yli 10000 asukkaan kunnat voivat jatkossa perustaa erityisryhmien liikunnanohjaajan viran. Ohjaajan toimenkuva hahmotettiin ensimmäisen kerran toimikunnan mietinnössä. Tämä edellytti vuonna 1979 hyväksytyyn liikuntalakiin muutosta niin, että valtionapupohjaisten virkojen (liikuntatoimen johtaja, liikuntasihtööri, liikunnanohjaaja) piiriin tulisivat myös erityisliikunnanohjaajan virat. Toimikunta ehdotti myös liikunnanopettaja-, liikunnanohjaaja- ja fysioterapeuttikoulutuksia kehitettäväksi siten, että niihin saadaan mahdollisuus erikoistua erityisliikuntaan. Ehdotus alkoi toteutua varsinaisesti vasta 1990-luvun alusta, mutta Jyväskylän yliopiston liikuntatieteellisessä tiedekunnassa oli jo tätä aiemmin erityisliikunnan opetuksesta vastaava opettaja. Myös muutamissa urheiluoistoissa alettiin lisätä erityislii-

Sadan kunnallisen erityisliikunnanohjaajan maa

Vaikka erityisliikunnanohjaajien palkkukseen korvamerkitty valtiontuki on poistunut, Suomen kunnissa on nykyisin jo noin sata kokopäiväistä erityisliikunnanohjaajaa. Kuntien erityisliikuntaryhmissä liikkuu noin 80000 liikkujaa. Lisäksi järjestöt liikuttavat noin 70000 liikkujaa.

Kuntien erityisliikunnanohjaajien työn tuloksista on tehty valtakunnallinen selvitys neljän vuoden välein vuodesta 1986 alkaen. Viimeisin raportti kuvaa vuoden 2009 tilannetta (Ala-Vähälä 2010 Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2010:17).

Erityisliikunnan tarjonta on kasvanut koko 2000-luvun. Seuraavat tunnusluvut antavat kuvan erityisliikunnan tilanteesta tänään:

- Kunnissa on nykyisin noin sata päätoimista erityisliikunnan työntekijää ja noin 500 muuta tunti- ja apuohjaajaa.

- Kunnat käyttävät vuosittain noin 5,3 miljoonaa euroa erityisliikuntatoimintaan.
- Ohjattuja erityisliikunnan ryhmiä on noin 2900. Ryhmiin osallistuu arviolta 70000–80000 liikkujaa.
- Kuntien erityisliikunnanohjaajien toimenkuvaan on lisätty yleistä terveysliikunnan kehittämistä.
- Valtio tukee erityisliikuntaa vuosittain noin 7 miljoonalla eurolla. Kuntien osuus on 2,5 miljoonaa euroa ja järjestöjen 3,5 miljoonaa euroa.
- Järjestöjen ryhmissä liikkuu noin 70000 liikkujaa. Kunnat tukevat järjestöjen toimintaa.
- Kuntien liikuntatoimi vastaa lähes puolesta kaikista kunnissa toimivista erityisliikuntaryhmistä. Järjestöjen osuus on noin neljännes. Sosiaali- ja terveystoimen osuus on noin 15 prosenttia.

kunnan opetusta sekä jatko- ja täydennyskoulutusta jo 1980-luvulla.

Erytisliikunta liikuntalakiin – kehitys vauhtiin

Vuonna 1979 hyväksytyt liikuntalain tarkoituspöytäkirjässä on julkisen liikuntatoimen tehtävää koskeva muotoilu:

Kunnan tulee luoda edellytyksiä kuntalaisten liikunnalle kehittämällä paikallista ja alueellista yhteistyötä sekä terveyttä edistävää liikuntaa, tukemalla kansalais-toimintaa, tarjoamalla liikuntapaikkoja sekä järjestämällä liikuntaa ottaen huomioon myös erityisryhmät.

Periaate on ohjannut kuntien liikuntatoimen työtä vuodesta 1980 lähtien. Kuntien liikuntatoimen piirissä on yhteensä noin 5000–6000 työntekijää (2008). Luku pitää sisällään myös teknistä henkilökuntaa eli liikuntapaikkojen ja -kenttien hoitajia.

Opetusministeriö valmisteli eduskunnalle vuoden 1983 aikana liikuntalakiin tehdyn muutoksen, jonka mukaan ”yli 10 000 asukkaan kuntien on mahdollista palkata erityisryhmien liikunnanohjaaja”. Sama oikeus oli myös asukasmäärältään pienemmällä kunnalla, jos kaksi tai useampi kunta toimi yhdessä. Liikuntalain muutos oli ratkaiseva. Ministeriö rahoitti veikkausvoittovaroista keskimäärin puolet virkojen palkkakustannuksista.

Ensimmäiset ohjaajat aloittivat työnsä kunnissa

vuoden 1984 aikana. Virkojen määrä kasvoi 1980-luvun aikana ja 1990-luvulle tultaessa kunnallisia erityisliikunnanohjaajia oli jo 80. He ohjasivat yhteensä noin 1 800 liikuntaryhmää, joissa oli noin 40 000 osanottajaa (Erytisryhmien liikunta 1990-luvulla, s. 26. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu 126, Helsinki 1991). Liikuntaa järjestettiin ikääntyneille, liikuntatai aistivammalaisille, kehitysvammalaisille sekä sydän- ja verisuonitauteja sairastaville, mielenterveyskuntoutujille sekä keuhko- ja hengityselinsairaille ja muille pitkäaikaissairaille. Yleisimpiä liikuntalajeja olivat uinti ja vesivoimistelu, kuntosaliryhmät, palloilulajien ryhmät sekä tanssi.

Myös liikunnanohjaajakoulutusta kehitettiin erityisliikunnan alueella. Erytisliikunnan erikoistumisopinnot olivat kestoaltaan puolesta vuodesta vuoteen.

Kuntien erityisliikunnanohjaajien virkoihin palkkavilto edellytettiin joko liikunnanopettajan, liikunnanohjaajan tai fysioterapeutin tutkintoa tai hyvää perehtyneisyyttä erityisryhmien liikuntaan. Hyvä perehtyneisyys merkitsi vähintään kolmen vuoden työkokemusta alalla.

Olennaista oli, että kuntiin – osaksi julkista liikuntahallintoa ja -toimintaa – saatiin uusi ammattiryhmä erityisliikunnanohjaajat. Vammaisliikuntajärjestöt olivat tukemassa kehitystä, koska erityisliikunnanohjaajista tuli myös näille järjestöille luontevia yhteistyökumppaneita paikallistasolla.

Erytisliikunnan ohjauksen keskeiset merkkipaalat

- 1969 Liikuntatieteellinen Seura järjestää ensimmäisen erityisryhmien liikunnan seminaarin
- 1976–1979 Liikuntatieteellinen Seura käynnistää Erytisryhmien liikunnan kokeilu- ja tutkimusprojekti
- 1980 Liikuntalaki tulee voimaan
- 1980–1981 Erytisryhmien liikuntatoimikunta laatii kehittämissohjelman
- 1982 Erytisryhmien liikunta varten perustetaan päätoiminen suunnittelijan toimi opetusministeriöön
- 1984 Liikuntalain muutos luo mahdollisuudet erityisliikunnan ohjaajan palkkaamiseen yli 10 000 asukkaan kuntiin
- 1984 Ensimmäiset kunnalliset erityisliikunnanohjaajat aloittavat työnsä
- 1986 Ensimmäiset erityisryhmien liikunnan valtakunnalliset neuvottelupäivät
- 1988 Erytisryhmien liikunnan neuvottelukunta perustetaan
- 1991 Valtion liikuntaneuvostoon perustetaan Erytisryhmien liikunnan jaosto
- 1992 Erytisliikunnan opetus laajeni liikunta-alan koulutus-uudistuksen myötä
- 1995–1996 Erytisryhmien liikunta 2000 -toimikunnan työ
- 1997–1999 Liikuntatieteellisessä Seurassa käynnistyi ensimmäinen Erytisliikuntaa kuntiin -projekti
- 2000–2001 Terveyttä edistävän liikunnan kehittämistoimikunta perustetaan
- 2002 Erytisliikunnan arviointi käynnistyi. Ensimmäinen raportti valmistui

Erytisliikunta vakiintuu osaksi liikuntahallintoa, -tutkimusta ja opetusta

Erytisryhmien liikuntatoiminta kehittyi voimakkaasti 1980-luvulla. Suomessa julkaistiin alan ensimmäinen perusoppikirja vuonna 1983. Ensimmäisen neljän vuoden välein järjestettävistä erityisliikunnan valtakunnallisista kongresseista järjestettiin vuonna 1986. Ne saivat mallinsa alan kansainvälisen kattojärjestö IFAPA:n (International Federation of Adapted Physical Activity) toiminnasta.

Merkitystä oli myös Euroopan Neuvoston julkaisemalla teoksella ”European Charter for Sports for All: Disabled People”, joka käännettiin suomeksi ja jaettiin kaikkiin kuntiin ja alueella toimiville alan järjestöille.

Opetusministeriöön perustettiin erityisliikunnan suunnittelijan virka vuonna 1982 sekä pysyväksi asiantuntijaelimeksi Erytisryhmien liikunnan neuvottelukunta vuonna 1988 (vuodesta 1991 lähtien Valtion liikuntaneuvoston erityisliikunnan jaosto). Erytisliikunnan asiantuntijaelin on valittu nelivuotiskausiksi ja se kootaan alan keskeisten asiantuntijatahojen edustajista, joita ovat mm. alan korkeakouluopetus, valtakunnalliset järjestöt, kuntien liikuntatoimi sekä sosiaali- ja terveyshallinto ja liikuntahallinto.

Talouslama taannutti vaan ei tyrmännyt

Koko Länsi-Eurooppa koki taantuman 1990-luvun alussa. Suomessa synkimmät ajat olivat vuosina

1992–1993. Kuntien määrärahat eivät enää nousseet, mikä heijastui erityisliikunnan kehittämistyöhön. Se pysähtyi. Monissa yli 10 000 asukkaan kunnissa erityisliikunnanohjaajaa ei oltu vielä palkattu, eikä uusia virkoja taantuman aikana pystytty perustamaan. Opetusministeriö ja valtion liikunta-neuvosto eivät kuitenkaan halunneet antaa laman karsia tätä liikunnan osa-aluetta. Sen eteen oli tehty määrätietoisesti töitä ja toiminta oli juuri käynnistynyt. Kuntien ja valtakunnallisten vammaisliikuntajärjestöjen määrärahoja ei leikattu erityisryhmien liikunnan osalta ja ministeriö ohjeisti kuntia säilyttämään erityisliikunnanohjaajien virat.

Valtion liikuntahallinnon tuesta huolimatta kunnat eivät kyenneet 1990-luvulla tarjoamaan erityisryhmille riittävästi liikuntapalveluja. Tästä huolestuneena opetusministeriö käynnisti syksyllä 1997 yhdessä sosiaali- ja terveysministeriön, Liikuntatieteellisen Seuran ja Suomen Kuntaliiton kanssa projektin Eri-tyisliikuntaa kuntiin 1997–99. Sen tarkoituksena oli kehittää keskisuurien kuntien erityisliikuntapalveluja. Projektin kotipesänä toimi Liikuntatieteellinen Seura. Kaksivuotisessa projektissa oli mukana 30 yli 10 000 asukkaan kuntaa, joissa ei ollut erityisliikunnan ohjaajan virkaa. Tavoitteena oli luoda kuntakoh- tainen yhteistyö- ja toimintatapa erityisliikunnalle.

2000-luku projektien vuosikymmen

Kuntien erityisliikunnassa 2000-luku oli kehittämisprojektien aikaa. Eri-tyisliikuntaa kuntiin 2004–2006 ja 2007–09 kehittämis- ja konsultointiprojektit olivat jatkoa vuosien 1997–1999 vastaavalle projektille. LTS toteutti hankkeet yhdessä opetusministeriön, sosiaali- ja terveysministeriön, Suomen Kuntaliiton ja projektiin osallistuneiden kuntien kanssa.

Vuonna 2002 Suomen 42:sta yli 20 000 asukkaan kunnasta kolmessa ei ollut erityisliikunnanohjaajaa. Vastaavasti 53:sta 10 000–20 000 asukkaan kunnasta 18 oli ilman erityisliikunnanohjaajaa. Edeltäjänsä tavoin vuosien 2004–2006 projekti suuntautui kuntiin, joissa ei vielä ollut erityisliikunnanohjaajaa. LTS:n tekemän pohjatyön ja projekteissa hankitun kokemuksen ansiosta erityisryhmien liikunnan järjestäminen sai toimivan mallin.

Myös valtakunnan tason rakenteelliset muutokset vaikuttivat erityisryhmien liikuntaan. Kuntien valtionosuuksien lainsäädäntö uudistui. Valtion tarkka ohjaus väheni ja kuntien harkintavalta lisääntyi. Valtionhallinto ei saanut enää tietoa siitä, mihin tarkoitukseen liikunnan valtionosuudet oli kunnissa käytetty. Myös erityisliikunnan arviointi oli turvattu. Valtion liikuntaneuvoston arviointitehtävää erityisryhmien liikunnan osalta on helpottanut neljän vuoden välein kerätty aineisto erityisliikunnanohjaajien työstä.

Liikunta-alan koulutuksissa erityisryhmien liikunnan laajemmat suuntautumisopinnot alkoivat 1990-luvun alussa. Jyväskylän yliopistossa vuonna 1974 perustettu yliassistentin virka muuttui vuonna 1995 apulaisprofessorin ja vuonna 1998 professorin viraksi. Professuurin lisäksi Jyväskylän yliopistossa on myös muita alaa koskevia vakansseja.

Vuosina 2000–2001 valtionhallintoon perustettiin terveysliikunnan kehittämisestä vastaava Terveysliikuntatoimikunta (TeLi). Myös se on edesauttanut kuntien erityisliikunnan kehittämistä kohdennetuilla projekteillaan.

Tulevaisuudessa 2010-luvun alan kehittämisteemat pohjautuvat vuonna 2010 pidettyihin kansallisten Eri-tyisliikunnan päivien suosituksiin. Teemat liittyivät erityisliikunnan kehittämiseen muuttuvassa kuntakentässä, vammaisliikunnan tulevaisuuden pohtimiseen, tasa-arvotyön edistämiseen liikunnassa, lasten ja nuorten soveltavan liikunnan kehittämiseen, ikäihmisten liikunnan edistämiseen sekä integraatio- ja inklusiotyön eteenpäin viemiseen.

TONI PIISPANEN

Koordinaattori / Liikunnan käyttäytymis- ja yhteiskuntatieteellinen toiminta
Liikuntatieteellinen Seura
Sähköposti: toni.piispanen@lts.fi

KARI KOIVUMÄKI

Suunnittelija
Opetus- ja kulttuuriministeriö
Sähköposti: kari.koivumaki@minedu.fi

KIRJALLISUUS

Eri-tyisryhmien liikuntatoimikunnan mietintö (Memorandum of the Committee on Adapted Physical Activity). Helsinki: Opetusministeriö, 1981. The national plan. New edition 1996.

Eri-tyisryhmien liikunnan tutkimuksen kehittämisohjelma (Developmental Programme for Research on Adapted Physical Activity). Helsinki: Opetusministeriö, 1983.

Eurooppalainen erityisryhmien liikunnan peruskirja (European Charter on Sport for All: Disabled persons). Helsinki: Opetusministeriö 1987. Translation of the Council of Europe charter.

Soveltava liikunnanopetus (Adapted Physical Education). Helsinki: Kouluhallitus, 1989. Teacher's guide (new edition 1998)

Eri-tyisryhmien liikunta 1990-luvulla (Adapted Physical Education in the 1990s). Helsinki: Liikuntatieteellinen Seura, 1991. Organizing handbook.

Eri-tyisliikunta I-II (Adapted Physical Activity I-II). Helsinki: Liikuntatieteellinen Seura, 91-92. A basic textbook. New edition 2002.

Verhe, I. 1994. ESTEITTÄ LUONTOON LIIKKUMAAN (Outdoor recreation for everyone). Suomen Invalidien Urheiluliitto. Helsinki, 1994. Also available in English: Irma Verhe & The Finnish Association of Sports for the Disabled, Helsinki 1995. New edition 2007.

Eri-tyisryhmien liikunta 2000-toimikunnan mietintö (Adapted Physical Activity in Finland Development Program to the year 2000). Memorandum of the Committee on Adapted Physical Activity. The Ministry of Education, Helsinki 1996.

Eri-tyisryhmien liikunnan kehittämisohjelma 2003-2005 (Developmental Program for Adapted Physical Activity 2003-2005). The Ministry of Education, Helsinki 2003.

Kaurala, O. & Väärälä, A. 2009. ERITYISESTÄ KAIKILLE AVOIMEEN LIIKUNTAAN. Eri-tyisliikunnan muutos Suomessa julkishallinnon näkökulmasta. Pro gradu tutkielma. Jyväskylän yliopisto, 2009.

Piispanen, T. 2010. ERITYISLIIKUNNAN KEHITTÄMINEN KUNNISSA. Eri-tyisliikuntaa kuntiin 2007-2009- kehittämis- ja konsultointiprojekti, loppuraportti. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu 164. Helsinki 2010. (The Developmental Work of Adapted Physical Activity in Finnish Municipalities).

Raportti kuntien erityisliikunnan tilanteesta vuonna 2009 (Evaluation Rapport of Adapted Physical Activity in Finnish Municipalities). Timo Ala-Vähälä. The Ministry of Education, Helsinki 2010.